

Profesorul Henri H. Stahl și Școala sociologică de la București

Ioan Mihăilescu

Universitatea București

Articolul tratează contribuția științifică originală a profesorului H.H. Stahl în două direcții : la constituirea și expansiunea Școlii sociologice de la București, condusă de D. Gusti, și la edificarea unei concepții proprii de sociologie istorică ce depășește cadrul monografiei sociologice. Sunt puse în lumină date inedite din biografia intelectuală a sociologului și istoricului H.H. Stahl, evaluări privind semnificația istorică și contemporană a contribuțiilor sale la codificarea tehnicii monografiei sociologice, la redactarea „monografiei sociologice exemplare” a satului Nerej (Vrancea), la construcția unei noi paradigme de analiză istorică bazată pe „arheologia socială”.

În mod paradoxal, originalitatea științifică a operei profesorului Henri H. Stahl a fost mai larg și mai complet percepută în afara țării decât în propria sa țară. Oricărui fenomen i se pot găsi explicații dintre cele mai diverse și cu pretenția de a fi cât mai convingătoare. Puțini dintre cei care s-au ocupat de opera profesorului Stahl au sesizat acest lucru și foarte puțini au încercat să dea o explicație a acestei situații.

Fiind contemporan cu aproape întregul secol al XX-lea, profesorul Stahl a trăit sub mai multe regimuri politice și a suferit rigorile fiecăruia. Având un nume străin, cunoscând mai multe limbi străine, cu o formație complexă de sociolog, istoric și jurist, a trezit mai curând suspiciuni decât aprecieri. Îmi povestea cu umor unele tracasări la care a fost supus, cu o undă de amărăciune pentru necazurile îndurate, dar mai curând cu ironie față de stupidenia autorilor acestora. În perioada dictaturii fasciste din România, a fost anchetat de Siguranță și, în mod

discret, și de Gestapo, cu privire la originea sa etnică. Întrucât deținea unele funcții importante la Universitatea din București, la Institutul Social Român și Institutul de Statistică, se considera că regimul trebuia să aibă încredere în el. De altfel, în anii 1941-1944, apartenența etnică era un aspect care putea să te coste și viața. Provenind dintr-o familie cu mai multe generații de intelectuali, originară din nobilimea germană, profesorul Stahl deținea documente din care a alcătuit o istorie genealogică a familiei sale pe mai multe secole. Informația furnizată de el, împreună cu verificările făcute de Siguranță și Gestapo au făcut obiectul unui dosar voluminos ce l-a ferit de rigorile suportate de etnia căreia se bănuia că îi aparține. Câțiva ani mai târziu, în perioada dură a stalinismului, a fost repusă problema originii sale etnice, mai ales că situația lui de frate al liderului social-democrat Șerban Voinea nu îl avantaja, ci dimpotrivă. Fiind chemat de serviciile de securitate comuniste

să facă proba apartenenței sale etnice, profesorul le-a prezentat o copie după dosarul întocmit pentru Gestapo. Această întâmplare arată că pe lângă percepția strict științifică a operei sale, profesorul a fost confruntat și cu alte modalități de percepție, de tip politic, ce au influențat percepția științifică.

În perioada de tinerețe și de început de maturitate a profesorului Stahl, sociologia din România era dominată de figura impunătoare a șefului Școlii sociologice de la București – Dimitrie Gusti. Profesorul Stahl avea un statut special în cadrul Școlii; poziția sa socială îi permitea o mare independență financiară și, prin aceasta, și o mare libertate în activitatea sa științifică. Profesorul Gusti își alegea colaboratori capabili să lucreze la realizarea programului său teoretic și să pună bazele sociologiei națiunii. Ca orice mare savant, Gusti era sensibil și la preocupările originale ale elevilor și colaboratorilor săi, chiar dacă acestea erau îndepărtate de preocupările sale teoretice și metodologice. La fel a procedat și cu profesorul Stahl. A fost mulțumit că acesta a elaborat o lucrare despre tehnica monografiilor sociologice pe baza teoriei gustiene și o monumentală monografie sociologică a satului Nerej, din Vrancea, și i-a acceptat lucrările de sociologie istorică, ce nu se subsumau paradigmei Școlii sociologice de la București.

Lucrarea despre tehnica monografiilor sociologice și monografia satului Nerej i-au conferit profesorului Stahl un solid prestigiu științific intern și internațional. *Tehnica monografiilor sociologice*, publicată în 1934, își păstrează în cea mai mare parte actualitatea. În mod obișnuit, actualitatea lucrărilor în domeniul științelor sociale este relativ scurtă. Realitatea socială se schimbă rapid, încât aspectele prezentate în studiile sociale devin în scurt timp istorie. Unele studii sociale mai sunt

citite doar din interes pur istoric sau pentru a fundamenta analiza unor procese de lungă durată, având în vedere faptul că științele sociale, deși se concentrează predominant pe studiul prezentului, trebuie să studieze și trecutul, măcar din perspectiva că situația prezentă este determinată, într-o măsură mai mare sau mică, de situația trecută.

Deși au trecut peste 70 de ani de la apariția lucrării *Tehnica monografiilor sociologice*, actualitatea sa este aproape integrală. Există și părți din această lucrare care și-au pierdut caracterul de ghid de cercetare sociologică și au trecut în domeniul istoriei etnografiei, dar cele mai multe aspecte metodologice și tehnice pot fi încă folosite ca atare în cercetările actuale din colectivitățile rurale. Aceasta nu înseamnă că, timp de 70 de ani, satele din România nu s-au schimbat. Există însă elemente de cultură și civilizație rurală cu o mare persistență în timp sau permanente. În consecință, și tehnicile de studiere a acestor elemente își păstrează validitatea pe perioade mari de timp. În plus, schimbările din România de după 1989 au readus în actualitate unele probleme economice și sociale caracteristice perioadei interbelice: puternica fragmentare a proprietății în mediul rural, dispute asupra drepturilor de proprietate, slaba dotare tehnică a agriculturii, concentrarea pe auto-producție și autoconsum, lipsa sau micșorarea creditului agricol și rural, neclarități legislative privind dreptul colectiv de proprietate asupra terenurilor aflate în indiviziune, schimburi inegale dintre mediul agricol-rural și cel industrial-urban, precaritatea învățământului și a serviciilor medicale rurale, rată ridicată a abandonului școlar în mediul rural, infrastructură edilitară slabă sau inexistentă etc. Toate aceste aspecte pot fi studiate foarte bine și complet folosind îndrumările metodologice apărute în 1934. Desigur, în satele

românești au apărut și aspecte complet noi, care nici nu puteau fi anticipate în urmă cu 70 de ani. Monografierea unui sat în prezent ar impune completarea îndrumarului din 1934 cu ghiduri noi de studiere a unor aspecte din comunitățile rurale.

Lucrarea *Tehnica monografiilor sociologice* și monografia *Nerej – un sat dintr-o regiune arhaică* nu formează un corp complet unitar cu teoria sociologică elaborată de profesorul Dimitrie Gusti. Dintr-o anumită perspectivă, tehnica monografiilor sociologice este o transpunere metodologică a teoriei voinței sociale. Schema teoretică a cadrelor și manifestărilor este transpusă ca atare și concretizată în schema metodologică a monografiei sociologice. Sub acest aspect, Henri H. Stahl se manifestă respectuos față de concepția teoretică a maestrului. Teoria voinței sociale a profesorului Dimitrie Gusti a fost însă mai puțin acceptată comparativ cu tehnica monografiilor. Meritul remarcabil al profesorului Gusti este că a acceptat diversitatea perspectivelor propuse de elevul său, care își câștiga un prestigiu propriu pe o cale originală.

Monografii comunitare sau regionale s-au făcut în România și înaintea Școlii de la București, încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Acestea au fost însă sporadice, nu au avut mărimea celor din Școala de la București și nu au fost încadrate într-un program teoretic și social de amploare, cum a fost cel ce viza fundamentarea sociologiei națiunii. Pe baza schemei metodologice a cadrelor și manifestărilor a fost realizat un număr impresionant de monografii de comunități rurale și, mai târziu, de regiuni. Calitatea lor este diferită. Unele, de mare valoare științifică, au fost realizate direct de membrii sau colaboratorii lui Gusti; unele dintre acestea sunt rezultatul activității în cadrul Seminarului pentru sociologie, etică și

politică, altele în cadrul Institutului Social Român sau al Institutului de Științe Sociale al României. Multe monografii sătești au fost realizate de persoane mai puțin calificate, cu puține resurse și, de multe ori, pe cont propriu. Principalii autori ai monografiilor din această categorie au fost învățătorii și preoții de la sate. Aceștia nu aveau o pregătire specială teoretică și metodologică în domeniul studiilor sociale, dar au manifestat o mare receptivitate la programul ambițios de monografiere completă a comunităților locale propus de profesorul Gusti.

Metoda monografică dezvoltată de Gusti și Henri H. Stahl nu reprezintă o noutate absolută în domeniul studiilor sociale. Monografiile de comunități locale, de cartiere urbane sau de grupuri sociale au fost publicate și înainte de Școala Monografiilor Sociologice din România. Studii monografice de amploare s-au făcut în Germania, Franța, Spania, Italia, Brazilia, Ungaria, Danemarca. Numărul monografiilor realizate în Germania în perioada interbelică a fost impresionant. Și în Germania a existat un program ambițios de monografiere a tuturor comunităților. Multe dintre aceste monografii au fost întocmite fără a se urmări un plan teoretic și metodologic. Din acest motiv, ele se utilizează greu într-o analiză comparativă și în formularea unor concluzii teoretice. Cele mai multe dintre monografiile realizate în Germania nazistă au avut și o evidentă finalitate ideologică, ceea ce a făcut ca o anumită vreme ele să fie abandonate. Abia la sfârșitul anilor '60 s-au reluat monografiile de comunități. În alte țări din Europa, mișcarea monografică a fost reluată la sfârșitul anilor '50 și începutul anilor '60. După această dată au fost realizate câteva mii de monografii de comunități locale din Europa, unele fiind simple studii de caz, altele fiind utilizate pentru fundamentarea unor proiecte de amenajări teritoriale sau de politici sociale.

Școala Monografiilor Sociologice de la București reprezintă una dintre cele mai mari contribuții românești la știința universală. Chiar din primii ani de existență, activitatea Școlii a devenit cunoscută în Franța, Anglia, Ungaria, Polonia, Brazilia, Statele Unite ale Americii. Despre activitatea și importanța Școlii de la București au scris mari personalități ale vremii din domeniul științelor sociale sau unii care aveau să devină mari personalități: Roger Bastide, C. Bouglé, Paul Fauconnet, Helmut Haufe, Hans Hoske, Helmut Klocke, René Mounier, Philip E. Mosely, Gaëtan Pirou, Gaston Richard, Leopold von Wiese, Henri Mendras, Marcel Jollivet, Claude Hervieu, Theodor Shanin, Daniel Chirot, Zbigniew Werzwicki. În anii '30, în Ungaria s-au publicat mai multe studii privind Școala Monografiilor Sociologice. Ungaria este un exemplu de țară în care cercetătorii nu numai că s-au informat cu privire la metoda monografică dezvoltată în România, dar au și folosit-o în studiul a numeroase comunități rurale. La fel s-au petrecut lucrurile și în Franța, Polonia, Brazilia. Unii dintre cei menționați, deși proveneau din țări cu o bogată contribuție în domeniul sociologiei, au venit în România să vadă sau să învețe direct mărirea metodei monografice. Profesorul Henri Mendras s-a deplasat în România cu majoritatea membrilor Centrului de studii rurale din Franța și au făcut studii de teren împreună cu elevii români ai profesorului Stahl și sub îndrumarea acestuia.

În contextul mișcărilor monografice naționale, cea din România este recunoscută drept cea mai consistentă din punct de vedere metodologic, al complexității tehnicilor de investigare folosite și al numărului mare de monografii sociologice realizate. Monografia satului Nerej, realizată sub îndrumarea profesorului Stahl (publicată în 1939), este și în prezent considerată

exemplară în toate marile universități și institute de cercetare din lume, fiind studiată în cadrul multor programe de sociologie. Preconizata organizare la București, în 1939, a Congresului Mondial de Sociologie reprezenta o recunoaștere internațională a prestigiului de care se bucura Școala Monografiilor Sociologice.

Tehnica monografiilor sociologice și Nerej – un sat dintr-o regiune arhaică au orientat metodologic în perioada ultimilor 60-70 de ani activitatea a sute de specialiști și amatori care au realizat monografii de comunități locale.

În perioada interbelică, percepția profesorului Henri H. Stahl a fost influențată și de reacțiile sale temerare față de teoriile unor mari personalități ale vremii. Deși era în relație de rudenie și de prietenie cu marele istoric Nicolae Iorga, nu a avut rețineri să intre în polemică cu acesta în problema genezei comunităților rurale din România și a evoluției istorice a proprietății rurale. Aceste probleme, aparent pur teoretice, aveau și implicații politice și juridice directe asupra reglementărilor proprietății din perioada interbelică. Tot el declanșează și o celebră polemică cu filosoful Lucian Blaga. Sociologul Henri H. Stahl argumentează cu pasiune că teoria spațiului mioritic elaborată de Lucian Blaga trebuie să fie considerată doar o construcție filosofică și să nu fie utilizată ca o sociologie a satului românesc.

Autor al unei noi paradigme în analiza istoriei sociale a României, profesorul Stahl a intrat în polemică cu mai toți istoricii consacrați ai perioadei interbelice și cu cei din a doua jumătate a secolului al XX-lea. Acest fapt nu putea să-i aducă multe simpatii. Mulți istorici români au adoptat față de el una dintre cele mai păguboase atitudini – ignorarea sau critica superficială. În timp ce lucrările profesorului Stahl făceau înconjurul lumii,

fiind incluse în bibliografia obligatorie marilor universități din America și Europa de Vest, în timp ce se scriau cărți și studii despre el, în România era considerat mai curând un disident de la istoriografia oficială. Lucrarea sa monumentală *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești* a trezit puțin interes istoricilor români și la prima publicare și la republicarea de după 1990, în timp ce compendii ale acestei lucrări erau publicate în Franța, Italia, SUA. Explicația constă în faptul că demersul teoretic și metodologic urmat de profesorul Stahl este puțin utilizat de istoricii români, care rămân încă foarte atașați de istoria evenimentială și de documentele istorice scrise. A scrie istoria pe baza „arheologiei sociale” nu este o metodă la îndemâna oricărui istoric. Este necesară o pregătire complexă de sociologie, istorie, etnografie, arheologie, drept pentru a putea reconstitui structurile sociale și politice din elementele materiale.

În esență, profesorul Stahl susține că succesiunea modurilor de producție în teritoriile care formează România nu urmează schema clasică elaborată de istoricii francezi ai Restaurației și dezvoltată de Marx. Evoluția istorică în teritoriile românești a fost specifică și nu poate fi înțeleasă prin aplicarea rigidă a schemei marxiste a succesiunii modurilor de producție. În sprijinul teoriei sale aduce și unele argumente din cadrul teoriei marxiste, dar care nu i-au convins pe marxștii ortodocși.

În cadrul acestor polemici teoretice, Henri H. Stahl își elaborează contribuția științifică cea mai valoroasă sau cea care a fost percepută ca atare de contemporanii și urmașii săi – teoria modului de producție tributual și a vechilor comunități rurale devălmașe. Tipul de comunitate rurală devălmașă, caracteristic modului de producție tributual din România și din alte

țări cu structuri economice și sociale arhaice similare, a fost analizat îndeosebi de către profesorul Henri H. Stahl în lucrările *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, 3 vol., Editura Academiei, București, 1958-1965 ; *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributale*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980. Caracteristicile definitorii ale comunității devălmașe sunt :

- stăpânirea colectivă a unui teritoriu ;
- întreaga activitate a comunității este organizată și controlată de obște. Aceasta avea următoarele drepturi și îndatoriri : amestec în organizarea proceselor de producție ; intervenție în viața publică și privată a satului, în crearea și aplicarea obiceiului pământului ; amestec în reglementarea relațiilor intercomunitare ; drept de monopol sau măcar de supraveghere a relațiilor comerciale cu exteriorul ; drept de preempțiune împotriva vânzărilor funciare ; îndatoriri și drepturi în privința relațiilor cu statul ; dreptul de a reprezenta comunitatea ;
- comunitățile țărănești sunt supuse unei exploatare de tip tributual (confiscarea de plusvaloare rezultată din procesele de producție în care exploatareii nu au amestec) ;
- importanța mare a legăturilor de rudenie ;
- diviziunea socială a muncii bazată pe vârstă și sex ;
- comunitatea rurală constituie un izolat demografic ;
- comunitățile rurale aveau o cultură proprie cu caracter folcloric ;
- comunitățile rurale întrețineau legături unele cu altele în cadrul unor veritabile societăți țărănești regionale.

În mod normal, teoriile profesorului Henri H. Stahl asupra modului de producție tributual și a satelor devălmașe ar fi produs răsturnări importante în sociologia și istoriografia oricărei țări. Acest

lucru nu s-a întâmplat în România. Teoriile sale au fost puse în valoare de un număr mic de sociologi și de câțiva istorici. Abia după moartea sa, tinerii istorici i-au descoperit și îi valorifică aportul teoretic și metodologic. Reacția compatrioților pare de neînțeles dacă am în vedere doar faptul că lucrarea sa *Nerej – un sat dintr-o regiune arhaică* era considerată încă din anii '60, de către specialiștii din mai multe țări occidentale, drept o monografie rurală exemplară, fiind folosită drept model în cercetările monografice din aceste țări.

Am putut să constat direct prestigiul științific de care se bucura profesorul în străinătate. În 1975 am obținut o bursă pentru a mă documenta la Paris în vederea finalizării unei lucrări. Când am ajuns acolo, mi s-au cerut documentele care atestau faptul că sunt licențiat în sociologie și că sunt înscris la doctorat. Am solicitat din România dovezi în acest sens, dar mi s-a refuzat eliberarea lor. Nu am îndrăznit nici să scot eu diplomele din țară, întrucât, în raport cu reglementările regimului de atunci, aș fi comis un delict grav. Salvarea mi-a venit de la profesorul Stahl. Prietenul nostru comun, profesorul Henri Mendras (un bun cunosător și un admirator al teoriilor profesorului Stahl), m-a însoțit la discuția cu cel de care depindeau aprobările și care era, spre norocul meu, marele istoric Fernand Braudel. I s-a explicat faptul că nu eram în posesia documentelor necesare care îmi dădeau dreptul la respectiva bursă, iar profesorul Mendras a avut un argument salvator. I-a spus profesorului Braudel că sunt elevul lui Henri H. Stahl. Din acel moment, nu mi s-a mai cerut nici un document, nici o diplomă. Singura referință că sunt elevul profesorului Stahl a suplinit orice pretenție birocratică.

Puțini oameni de știință se bucură, în timpul vieții, de privilegiul de a li se

organiza sesiuni speciale la congresele internaționale sau conferințe internaționale despre teoriile lor. Profesorul Stahl a beneficiat de mai multe ori de această onoare. Într-o țară cu o viață științifică normală, asemenea ocazii ar fi reprezentat evenimente importante și ar fi fost puternic mediatizate. Regimul comunist a tratat cu indiferență și chiar cu ostilitate omagiile aduse profesorului. În câteva situații nu i s-a dat voie să participe la conferințele care îi erau dedicate; în alte cazuri, i se elibera pașaportul la câteva zile după de ce termina conferința. Îmi amintesc un caz când tratamentul aplicat profesorului de către autoritățile române a provocat reacția unor sociologi de prestigiu din Europa de Vest. Întrucât era o conferință internațională dedicată profesorului Stahl, organizatorii au considerat că aceasta nu poate avea loc în absența sa. Un grup de sociologi, în frunte cu profesorul Henri Mendras din Franța, s-au adresat autorităților române pe un ton foarte categoric, arătând că dacă profesorul Stahl nu participă, răspunderea eșecului conferinței va reveni în întregime autorităților române, opinia publică mondială urmând să fie informată despre modul cum se comportă cu propriii cetățeni, iar semnatarii scrisorii vor solicita guvernelor lor să întrerupă relațiile științifice și culturale cu România. Scrisoarea a provocat mare agitație, până la vârful conducerii statului și a partidului comunist. Nu cunosc discuțiile care au avut loc, ci doar rezultatul lor: profesorul Stahl a putut participa la respectiva conferință.

Uneori, recunoașterea compatrioților vine după moartea savanților. Așa s-a întâmplat și cu profesorul Stahl. Studenții anului 2000 redescoperă cu interes o operă de mare complexitate. S-au reeditat unele lucrări și s-au publicat unele postume, s-au scris mai multe studii despre opera

sa. La o conferință ținută la Institutul de Științe Politice al Universității din București, fostul președinte al României, dl Ion Iliescu, s-a folosit pe larg de teoria modului de producție tributar pentru a explica evoluția istorică a României și specificitățile procesului de tranziție. Discursul ex-președintelui României mi s-a părut a fi și un omagiu post-mortem adus profesorului Henri H. Stahl.

La percepția operei științifice a profesorului Stahl de către specialiștii din România a contribuit și încadrarea sa ideologică. Profesorul și-a afirmat fără reticență simpatiile sale social-democrate și a avut de suferit mai mult de un deceniu din cauza acestora. Sub influența social-democrației și a concepției gustiene, el nu s-a limitat să fie un simplu investigator social, ci a fost și un militant social. În concepția sa, sociologia are, pe lângă un scop teoretic, și un scop practic, acela de a fundamenta științific acțiunea socială. Evident că în perioada comunistă o asemenea concepție era prost primită, socialismul

științific fiind singura fundamentare pretins științifică a politicilor sociale.

Din comoditate teoretică, profesorul Stahl a fost de multe ori încadrat în categoria sociologilor de orientare marxistă. Este adevărat că în formarea sa teoretică a fost mult influențat de Constantin Dobrogeanu-Gherea, dar și acesta avea un mod destul de original de a percepe și de a aplica marxismul. Chiar dacă există influențe marxiste în concepția profesorului Stahl, acestea nu au însă nimic de-a face cu varianta leninist-stalinistă a marxismului. Profesorul Stahl a preluat câteva idei din sociologia marxistă, care i-au servit în elaborarea teoriei succesiunii modurilor de producție, teoria sa fiind, în cele din urmă, în disidență cu teoria marxistă clasică. În mod corect și nuanțat ar trebui spus că teoriile profesorului Stahl nu pot fi încorsetate într-o categorie tradițională, dat fiind caracterul lor pronunțat de originalitate. Opera profesorului Stahl trebuie pusă în valoare ca o contribuție teoretică originală în domeniile sociologiei și istoriei.

Abstract

The article analyzes the original scientific contribution of professor H.H. Stahl in two main directions: building and consolidating the Bucharest Sociological School led by D. Gusti, on the one hand, and founding his original framework for the historical sociology which goes beyond the sociological monograph. The author highlights new data from the intellectual biography of the historian and sociologist H.H. Stahl, and evaluations concerning and the historical and contemporary significance of his contributions to the codification of the sociological monograph technique, his contributions to the elaboration of the „exemplary sociological monograph” of Nerej village (Vrancea), and to the construction of a new paradigm of historical analysis based on „social archaeology”.

Primit la redacție: aprilie 2005